

ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

İsmail SEÇER²

Öz

Bu araştırmanın amacı ortaokul ve lise öğrencilerinin zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları stratejileri belirlemek üzere geliştirilen Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yapmaktır. Araştırmanın çalışma grubu 2013-2014 eğitim öğretim yılında Erzurum şehir merkezinde öğrenim gören ve uygun örneklem yöntemiyle seçilen 905 erkek ve 807 kız olmak üzere toplam 1712 ortaokul ve lise öğrencisinden oluşmaktadır. Ölçeğin faktör yapısı açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve toplam varyansın % 55,19'unu açıklayan altı boyutlu bir yapı elde edilmiş ve bu yapının model uyumunun iyi düzeyde olduğu bulunmuştur ($X^2/sd=1.53$, $RMSEA=.058$, $RMR= .044$, $SRMR= .055$, $NFI=.91$, $NNFI= .92$, $CFI=.92$, $IFI=.92$, $RFI=.94$, $AGFI=.90$, $GFI=.92$). Ölçeğin güvenirliliğini belirlemek için iç tutarlılık, iki yarı ve test tekrar test güvenirlik analizleri yapılmış ve ölçeğin güvenirliliğine karar vermek için yeterli değerlere ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin ortaokul ve lise öğrencilerinin zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları stratejileri belirleme sürecinde kullanılabilecek güvenirliliği ve geçerliği olan bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Zorbalık, Başa Çıkma, Ölçek Geliştirme, Faktör Analizi

-
- ¹ Bu çalışma İstanbul 2013 Dünya Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- ² Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Developing Coping Strategies with Bullying Scale: The Study of Reliability and Validity

Abstract

The purpose of this study is to done the reliability and validity study of the Coping Strategies with Bullying Scale developed to determine the strategies that the elementary school and high school students use in coping with bullying. The work group of the study consists of 1712 elementary and high school students, 905 boys and 807 girls, gettin educated in Erzurum city center in 2013-2014 educational years and selected with appropriate sampling method. The factor structure of the scale was analyzed with exploratory factor analysis and a six-dimension structure explaining the 55,19 % of the total variance was obtained, and it was found out that the model fit of this structure is at good level ($\chi^2/sd=1.53$, $RMSEA=.058$, $RMR=.044$, $SRMR: .057$, $NFI=.91$, $NNFI=.92$, $CFI=.92$, $IFI=.92$, $RFI=.94$, $AGFI=.90$, $GFI=.92$). Internal consistency, half-split and test-retest reliability analyses were done to determine the reliability of the scale, and enough scores were obtained to decide the reliability of the scale. In direction with the obtained results through the study, it can be said that Coping Strategies with Bullying Scale is a valid and reliable instrument to be used in determining the coping strategies of elementary and high school students.

Keywords: *Bulling, Cope With Bully, Development of Scale, Factor Analysis*

Giriş

Sosyal yaşamın bir örneğini oluşturan okullarda eğitim öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve hedeflenen kazanımların gerçekleşebilmesi için öğrencilerin birbiriyle uyumlu ilişkiler kurması ve kendilerini güvende hissetmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak, okul ortamında yaşanan bazı istenmeyen davranışlar bu süreci olumsuz etkileyebilmektedir. İstenmeyen bu davranışlara şiddet ve saldırganlık içerikli davranışlar örnek teşkil edebilir (Seçer, 2014). Şiddet ve saldırganlık içerikli davranışlar fiziksel ve psikolojik olarak birbirine denk olmayan ve taraflar arasında belirgin bir güç dengesizliğinin bulunduğu öğrenciler arasında da yaşanabilmektedir. Bu durum okullar da yaygın bir problem haline gelen (Pişkin, 2002; Olweus, 1999; Rigby, 2002) ve bütün öğrenciler üzerinde

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

olumsuz etkileri bulunan *akran zorbalığını* gündeme getirmektedir (Olweus, 2001).

Olweus (1999), Farrington (1993) ve Rigby, (2002) akran zorbalığını, bir öğrencinin bir ya da daha fazla öğrenci tarafından sürekli olarak olumsuz eylemlere maruz bırakılması şeklinde tanımlanmışlar ve zarar verici bir eylemin zorbalık olarak adlandırılabilmesi için bireye kasıtlı olarak zarar vermeyi amaçlaması, süreklilik göstermesi ve zorba ile mağdur arasında kesin bir güç dengesizliğinin bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Zorbalık sistemi içerisinde yer alan öğrenciler ise genel olarak “*zorba*” ve “*mağdur*” olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaya çalışılırken (Smith ve Thompson, 1991; Özen ve Aktan, 2010), zorba, mağdur, zorba-mağdur ve tanık olan şeklinde, (Morrison, 2003; Tattum, 1994; Olweus, 1993; Rigby, 2002) ve zorba, takipçi, destekleyici/pasif zorba, pasif destekleyici/olası zorba, mağdur, olası savunucu ve savunucular şeklinde sınıflandıran yaklaşımlar da bulunmaktadır (Goldstein, 2002).

Zorbalığın bütün öğrenciler üzerinde olumsuz etkileri bulunmakla birlikte en ağır etkiyi mağdur statüsünde yer alan öğrencilerin yaşadığı söylenebilir (Seçer, 2014). Tattum (1994) ve Olweus (1999) mağduru, kendini savunamayacak durumda olduğu düşünüldüğü için, kendinden daha güçlü olan öğrenci veya öğrenciler tarafından tekrarlayan bir biçimde ve belirli bir süre boyunca zorbalığa uğrayan öğrenci olarak tanımlamışlardır. Maines ve Robinson, (1992) ise başkalarının davranışlarından sürekli bir şekilde zarar gören ancak zarar verici bu davranışlara karşı koyabilecek beceri, statü ve kaynaklara sahip olmayan öğrenciyi mağdur olarak tanımlamaktadırlar.

Zorbalığın ortaya çıkış sürecinde mağdurların belli özelliklerinin etkisi olabileceği düşünülmektedir. Mağdurların genel özelliklerini ortaya koymaya çalışan araştırma bulguları bu öğrencilerin genel olarak yaşça ve fiziksel olarak diğerlerinden geri olan, travmatik yaşantıları bulunan, boyun eğici karaktere sahip, atılganlık düzeyi düşük, pasif yapılı, endişeli ve çekingen olduklarını belirlemişlerdir. (Besag, 1995; Olweus, 2005; Coloroso (2003). Aynı zamanda ilgili alan yazında mağdurların benlik saygılarının, akademik başarılarının ve okula bağlılık düzeylerinin düşük olduğunu, (Çankır, 2006; Olweus, 1995) ve reddedilme duyarlılıkları ile sosyal kaygılarının yüksek olduğunu gösteren araştırma bulguları bulunmaktadır (Olweus, 1995; Olweus, 1999).

Zorbalığın etkisini ele alan araştırma bulguları zorbalığın etkilerinin oldukça ciddi olabileceğini göstermiştir. Rigby (2003) ve Seals ve Young (2003), mağdurların şiddetli depresyon belirtileri gösterdiğini ve yoğun intihar düşünceleri içinde olduklarını, Batsche ve Knoff, (1994) yoğunlukla yalnızlık, anksiyete, uyku bozuklukları ve somatik belirtiler gösterdiklerini, Rigby (2003) ve Uludağı ve Uçanak (2005) ve Sharp (1995) benlik saygısı ve akademik başarıları düşük, okul reddi, okuldan kaçma ve okul terki gibi sorunlar ve Olweus (1993), Rigby (1996) ve Garrett (2003) ise madde kullanımı ve şiddete eğilim gösterme gibi problemlerin zorbalığın etkisiyle mağdurlarda görülebileceğini saptamışlardır.

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin bu duruma verdikleri tepkiler zorbalığın gidişatı açısından büyük önem taşımaktadır. Olweus (1999) ve Andreu (2000) mağdurların zorbalığa genellikle ağlayarak tepki verdiklerini, bu durumu saklamayı tercih ettiklerini ve kendilerini çaresiz olarak algıladıklarını belirlemişlerdir. Mağdurların zorbalık karşısında kendilerini çaresiz hissetmeleri zorbalığı daha da şiddetlendiren ve sürekli hale getiren bir duruma neden olabilir (Seçer, 2014). Mağdurların zorbalığa uğradıklarında sosyal desteğe sahip olmaları zorbalıkla başa çıkabilmeleri açısından önem arz etmektedir. Ancak Graham ve Juvonen (1998) mağdurların algıladıkları sosyal destek düzeyinin genel olarak düşük ve yalnızlık puanlarının yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Zorbalığın özellikle savunmasız ve yalnız olan öğrencileri kendilerine hedef olarak seçtikleri göz önünde bulundurulduğunda bu bulgu daha da anlamlı hale gelmektedir. Nitekim Boivin ve Heymel (1997) ve Pekel (2004) tarafından yapılan ve algılanan sosyal destek düzeyi düşük olan öğrencilerin zorbalığa daha fazla uğradıklarını gösteren araştırma bulguları bu ifadeyi desteklemektedir. Mağdurların bir diğer problemi ise sosyal becerilerinin zayıf olmasıdır. Bonds ve Stoker (2000) mağdurların sosyal becerilerinin düşük olduğunu ve bu nedenle arkadaşlık kurma ve sürdürme konusunda yetersiz kaldıklarını ve genel itibarıyla arkadaşlık süreçlerini yönlendirecek sosyal becerilerden yoksun olduklarını ileri sürmektedirler. Benzer şekilde Rigby (2003), mağdurların, sosyal becerilerinin zayıf olmasından dolayı yalnızlık çektiklerini ve bu nedenle zorbalığın meydana geldiği alanlardan ve zorbalardan uzak durmaya çalıştıklarını ileri sürmektedirler. Ancak, zorbalardan ve zorbalığın meydana geldiği alanlardan

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

uzak durmaya çalışmak zorbalığı ortadan kaldırmamakta daha da şiddetlendirebilmektedir (Seçer, 2014).

Güncel literatüre ilişkin veriler, akran zorbalığının öğrencilerin psikolojik, sosyal, akademik ve kişilik gelişimlerini ciddi biçimde tehdit eden bir olumsuzluk olduğunu göstermektedir. Türkiye’de zorbalık üzerine yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak problemin yaygınlığı ve ilişkili olan kavramları belirlemeye (Pişkin, 2003; Pekel, 2004; Pişkin ve Ayas, 2011; MEB, 2006) ve zorbalığın zorbalık yapmalarını engellemeye yönelik çalışmaları içerdiği görülmektedir (Meb, 2006, Peker, 2013; Totan, 2007). Okullarda zorbalığın önlenmesi ve ortadan kaldırılması açısından zorbalık üzerinde çalışmak etkili bir yaklaşım olabilir ancak sürecin diğer bir parçası olan mağdurların zorbalığa uğramalarına sebep olan faktörlerin ve zorbalıkla karşılaştıklarında kullandıkları başa çıkma yaklaşımlarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Seçer (2014) mağdurların yaşamış olduğu mağduriyetin devam etmesinin ve dolayısıyla olumsuz etkilerinin artmasının kullanılan işlevsiz başa çıkma yaklaşımlarından kaynaklandığını ileri sürmekte ve işlevsiz başa çıkma yaklaşımları olarak çaresizlik hissetme, boyun eğici tavır gösterme ve zorbalardan kaçınma yaklaşımını göstermektedir. Buna karşın işlevsel başa çıkma yaklaşımları olarak sosyal desteğe başvurma, yardım arama, iyimserliği koruma ve direnme gösterilmektedir.

Mağdurlar üzerinden yapılacak olan önleme çalışmalarında mağdurların zorbalıkla başa çıkma stratejilerinin bilinmesinin önemli bir avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde mağdurların zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları stratejileri belirlemek üzere geliştirilmiş ölçme araçları bulunmasına karşın (Kochenderfer-Ladd ve Pelletier, 2008; Parris, 2013). Türkiye’de başa çıkma stratejilerini belirlemeye yönelik bir ölçme aracına ulaşılamamış ve mağdurların başa çıkma stratejilerini belirlemek için geçerliği ve güvenirliliği bulunan bir ölçme aracı geliştirme ihtiyacı olduğu değerlendirilmiştir. Geliştirilecek olan bu ölçme aracının mağdurların zorbalık sürecinde kullandıkları işlevsel-işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerini ve bu stratejiler ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlere ilişkin veri toplamak için kullanılabilmesi düşünülmektedir.

Yöntem**Çalışma Grubu**

Bu araştırma bir ölçek geliştirme çalışması olduğu için geliştirme işleminin her bir aşamasında Erzurum şehir merkezinde öğrenim görmekte olan ortaokul ve lise öğrencileri arasından uygun örnekleme yöntemiyle farklı çalışma grupları oluşturulmuştur. Uygun örnekleme yönteminde araştırmacı ihtiyaç duyduğu büyüklükteki bir gruba ulaşana kadar en ulaşılabilir olan yanıtlayıcılardan başlayarak çalışma grubunu oluşturur ya da en ulaşılabilir ve maksimum tasarruf sağlayacak bir durum veya örnek üzerinde çalışır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Bu doğrultuda ölçeğin geliştirilmesi sürecinde 807 kız ve 905 erkek olmak üzere toplam 1712 öğrenciden oluşan çalışma grupları oluşturulmuştur. Öğrencilerin 605'i ortaokul (295'i kız ve 310'u erkek) ve 602'si lise öğrencisidir (310'u kız ve 452'si erkek). Çalışma gruplarını oluşturan öğrencilerin yaş aralıkları 13 ile 18 arasındadır ($X=15.03$, $Ss=1.72$). Ölçeğin faktör yapısını incelemek için AFA'da 275'i kız ve 325'i erkek olmak üzere toplam 600 öğrenci ve model uyumunu incelemek için 375 kız ve 260 ($X=14.25$, $Ss=2.22$) erkek olmak üzere toplam 570 öğrenciden toplanan veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçüt bağıntılı geçerlik için 85'i kız ve 67'si ($X=15.25$, $Ss=1.52$) erkek olmak üzere toplam 152 öğrenci, iç tutarlılık ve iki yarı güvenilirliği için 125'i kız ve 165'i ($X=14.58$, $Ss=2.12$) erkek olmak üzere toplam 290 öğrenci ve test tekrar test güvenilirliği için 45'i kız 55'i ($X=15.12$, $Ss=2.35$) erkek olmak üzere toplam 100 öğrenciden oluşan çalışma grupları oluşturulmuştur. Bryman ve Cramer (2001), faktör analizinde katılımcı sayısı belirlenirken, ölçekteki madde sayısının beş ya da on ile çarpılmasıyla elde edilen değer ölçüt olarak alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Kline (1994) ise, 200 kişilik örneklemin genellikle yeterli olacağını ancak faktör yapısının açık ve az sayıda olduğu durumlarda bu rakamın 100'e kadar indirilebileceğini belirtmektedir. Araştırmanın çalışma grupları göz önünde bulundurulduğunda hem geçerlik hem de güvenilirlik analizleri için çalışma gruplarının yeterli büyüklükte olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Eğitim Stres Ölçeği: Ölçek Sun, Dunne, Hou ve Xu (2011) tarafından öğrencilerin akademik nedenlerden kaynaklanan stres düzeylerini ölçmek üzere geliştirilmiş Seçer, Veyis ve Gökçen (2014) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçek orijinal formunda 16 madde ve 4 alt boyuttan oluşan öz bildirim dayalı likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi sonucunda % 62,31 varyans açıklayan dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve dört boyutlu yapının model uyumunun iyi düzeyde olduğu bulunmuştur (RMSEA=.054, RMR= .013, NFI=.90, CFI=.96, IFI=.97, RFI=.92, AGFI=.90, GFI=.92). Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda iç tutarlılık katsayısının $\alpha=.86$, test tekrar test güvenirliğinin ise $\alpha=.81$ olduğu bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarından ve toplam puanından alınan puanın yüksekliği akademik strese işaret etmektedir.

Bu araştırma sürecinde Eğitim Stres Ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği yeniden incelenmiş ve ölçeğin dört faktörlü yapısının model uyumunun iyi düzeyde olduğu (RMSEA= .061, RMR: .021, SRMR: .063, CFI: .95) bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlık değeri ise .83 ve iki yarı güvenirlik değeri .81 olarak bulunmuştur.

Coopersmith'in Benlik Saygısı Ölçeği: Ölçek, bireyin kendisi hakkındaki algılamalarını belirlemek üzere Coopersmith (1967) tarafından geliştirilmiş ve Turan ve Tufan (1987) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan 25 maddeden oluşan likert tipi bir ölçme aracıdır. Pişkin (1997) tarafından yeniden güvenirlik analizleri yapılan ölçeğin Kuder-Richardson-20 yöntemi ile ve testi yarılama tekniğini kullanarak güvenirlik çalışması yapılmış ve güvenirlik katsayısını .76, iç tutarlık katsayısının .81 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin bu araştırma kapsamında güvenirlik değeri tekrar gözden geçirilmiş ve iç tutarlık değeri .75 ve iki yarı güvenirlik değeri .74 olarak bulunmuştur.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği: Folkman ve Lazarus (1988) tarafından geliştirilen ve Şahin ve Durak (1995) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan öz bildirim dayalı likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçek toplam 30 madde ve beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten ve alt boyutlardan alınan puanın yüksekliği stresle başa çıkma tarzlarının yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bu araştırma sürecinde Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği yeniden incelenmiş ve ölçeğin beş faktörlü yapısının model uyumunun iyi düzeyde olduğu (REMSEA= .071, RMR: .031, SRMR: .0743, CFI: .90) bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlık değeri ise .84 ve iki yarı güvenilirlik değeri .80 olarak bulunmuştur.

“Veri Analizi ve İşlem

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri ölçeğinin madde havuzunu oluşturmak için zorbalık, şiddet ve saldırganlık ile ilgili literatür taranarak 47 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunun oluşturulmasından sonra ölçeğin ilk formu uygunluk açısından alan uzmanlarının ve dilsel olarak anlaşılabilirlik açısından Türkçe alan uzmanlarının görüşüne sunulmuştur. Alınan dönütler doğrultusunda ölçekte yer alan ifadeler gözden geçirilmiş ve ölçeğe ilk şekli verilmiştir. İlk şekli verilen bu ilk formun 75 kişilik bir örneklem grubu üzerinde ilk pilot uygulaması gerçekleştirilmiş ve pilot uygulamada madde-toplam korelasyon değerlerine ve Cronbach alpha değerine bakılmıştır. Bu aşamada bazı maddeler gözden geçirilerek yeniden ifade edilmiş ancak 11 maddenin ölçek toplamı ile yeterli uyuma sahip olmadığı ve madde toplam korelasyon değerlerinin .30'un altında olduğu belirlenerek ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Ölçeğin son şekli 36 maddeden oluşmuş ve bu form üzerinde geçerlik-güvenirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik analizlerinde toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra eksik veri, uç değer, normallik, doğrusallık ve multicollinearity analizleri yapılmıştır. Bu doğrultuda, veri setinde yer alan ve kabul edilebilir düzeyde olan boşluklar aritmetik ortalamalar ile doldurulmuştur. Ayrıca, AFA'da 16 kişi, DFA'da 15 kişi, ölçüt bağıntılı geçerlikte 8 kişi, güvenilirlik analizlerinde ise 9 kişiye ait veriler veri setinin normalliğini etkileyecek düzeyde uç değere sahip olmalarından dolayı çıkarılmışlardır. Ölçeğin örtük yapısı AFA ile ve model uyumu DFA ile incelenmiştir. DFA'da çoklu uyum indeksleri (RMR, REMSEA, SRMR, CFI) kullanılmıştır. DFA'da CFI, için >.90 kabul edilebilir sınır olarak ve >.95 mükemmel uyum sınırı olarak kabul edilmiştir. RMSEA, SRMR ve RMR için ise <.08 kabul edilebilir sınır ve <.50 mükemmel uyum sınırı olarak kabul edilmiştir (Cole, 1987, Hu ve Bentler, 1999; Marcoulides ve Schumacher, 2001). Ayrıca DFA'da Ki kare değerinin 3'ün altında olması

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

gerektiği ileri sürülmektedir (Marcoulides ve Schumacher, 2001; Schumacher ve Lomax, 2004; ve Kline, 2005).

Bulgular

Yapı Geçerliği

Açımlayıcı Faktör Analizi: Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin faktör yapısını incelemek için öncelikle açımlayıcı (AFA) faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde ölçekte yer alacak maddelerin belirlenmesinde maddelerin öz değerlerinin en az 1.00, madde faktör yük değerinin en az .30, maddelerin tek bir faktörde yer alması ve iki farklı faktör arasında yeterli faktör yük değerine sahip olan maddelerde ise, en az .10 fark olmasına dikkat edilmiştir (Schriesheim ve Eisenbach, 1995; Seçer, 2013). Ayrıca Açımlayıcı Faktör Analizinde Maksimum Olabilirlik tekniği ve Direct Oblimin döndürme yöntemi kullanılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizinde çalışma grubundan toplanan verilerin faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla KMO ve Barlett testleri yapılmış ve KMO .742 ve Barlett testi χ^2 değeri ise, 5819,301 ($p < .001$) olarak bulunmuştur. KMO'nun .60'dan yüksek, Barlett testinin de anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Field, 2005, Pallant, 2005). Açımlayıcı faktör analizinden elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Zorbalıkla Başa çıkma Stratejileri Ölçeğinin Madde Faktör Yükleri, Alt Ölçeklerin Açıkladığı Varyanslar ve Madde Analizleri

Madde	1.Fak.	2.Fak.	3.Fak.	4.Fak.	5.Fak.	6.Fak.	Madde Toplam Kore- lesyonu
1	.50						.435
2	.54						.484
3	.62						.437
4		.69					.555
5		.84					.508
6		.79					.501
7		.81					.525
8		.73					.538
9			.61				.535
10			.67				.505
11			.75				.481
12			.48				.445
13			.72				.527
14			.49				.427
15			.43				.440
16				.62			.434
17				.68			.519
18				.47			.346
19					.75		.429
20					.76		.456
21					.49		.581
22					.55		.509
23					.81		.310
24						.45	.363
25						.63	.365
26						.63	.491
27						.68	.492

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 55.19'unu açıklayan altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu faktörlerin birincisi 1, 2 ve 3.maddelerden oluşan *çaresizlik ve boyun eğme* alt boyuttur. İkincisi 4, 5, 6, 7 ve 8. maddelerden oluşan *yardım arama* alt boyuttur. Üçüncüsü 9, 10, 11, 12, 13, 14 ve 15.maddelerden oluşan *sosyal desteğe başvurma* alt boyuttur. Dördüncüsü 16, 17 ve 18.maddelerden oluşan *kaçınma* alt boyuttur. Beşincisi 19, 20, 21, 22 ve 23.maddelerden oluşan *zorbalığa direnme* alt boyuttur. Altıncısı ise, 24, 25, 26 ve 27. maddelerden oluşan *iyimserlik* alt boyuttur.

Ölçeğin geneline ilişkin madde faktör yük değerlerinin .43 ile .84 arasında sıralandığı gözlenmiştir. Ölçek geliştirme ve uyarlama süreçlerinde madde faktör yük değerlerinin Tabachnick ve Fidell (2001) alt sınırının .32 olması gerektiğini belirtmektedirler. Elde edilen veriler doğrultusunda ölçeğin altı faktörlü yapısının madde faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2006). Ölçeğin toplam açıklanan varyans değeri ise, % 55,19 olarak bulunmuştur.

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin madde geçerliliğini incelemek için düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarına bakılmıştır. Madde toplam korelasyon değerlerinin .031 ile .55 arasında sıralandığı görülmüştür. Madde toplam korelasyon değerinin yorumlanmasında değeri .30 ve üzerinde olan maddelerin ölçülecek özelliği ayırt etme açısından yeterli kabul edildiği ve ölçek toplamı ile uyumlu olduğu (Field, 2009; Büyüköztürk, 2007; Erkuş, 2012) göz önüne alındığında, ölçekte yer alan tüm maddelerin ölçek toplam puanı ile orta ya da yüksek düzeyde ilişkili olduğu ve madde geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

Zorbalıkla Başa çıkma Stratejileri Ölçeğinin faktörleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla faktörler arası korelasyona bakılmıştır. Alt boyutlar arasındaki korelasyon katsayısının çoklu bağıntı (Multicollinearity) problemi açısından elde edilen korelasyon katsayısının .90 ve üzerinde bulunmaması önerilmektedir (Pallant, 2005; Field, 2009, Akbulut, 2010).

Tablo 2

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

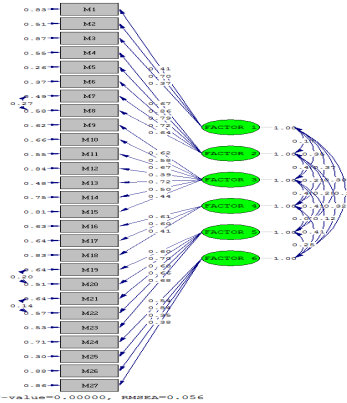
	1	2	3	4	5	6
1.Çaresizlik ve boyuneğme	1					
2.Yardım arama	.184*	1				
3.Sosyal Desteğe Başvurma	.246**	.349**	1			
4.Kaçınma	.207**	.240**	.325**	1		
5.Direnme	.176*	.240**	.387**	.117	1	
6. İyimserlik	.112*	.265**	.194**	.244**	.262**	1

** . p< 0.01 (2-tailed). * p< 0.05 (2-tailed).

Tablo 2’de Zorbalıkla Başa çıkma Stratejileri Ölçeğinin alt ölçekleri arasındaki korelasyon değerleri görülmektedir. Elde edilen veriler ölçeğin altı alt boyutu arasında anlamlı düzeyde ilişkiler olduğunu ve çoklu bağıntı probleminin bulunmadığını göstermektedir

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen altı faktörlü yapısının model uyumu birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Şekil 1 ve Şekil 2’de verilmiştir.

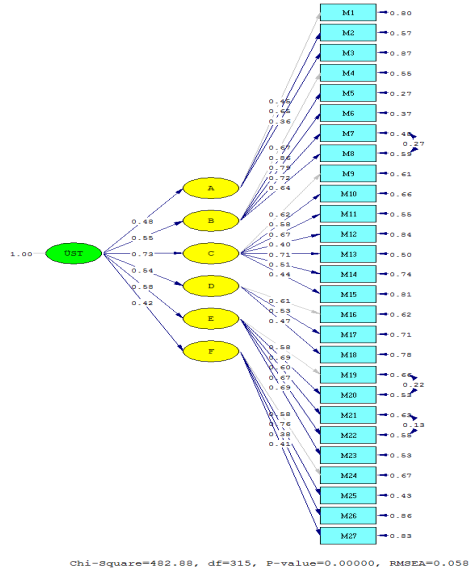
Şekil 1. Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği Birinci Düzey DFA Sonuçları

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Şekil 1 incelendiğinde, 27 madde ve altı alt faktörden oluşan Zorbalıkla Başa çıkma Stratejileri Ölçeğinin uyum indekslerinin anlamlı olduğu görülmektedir ($X^2= 459,96$, $sd=306$, $p=.00$, $X^2/sd=1.50$). Uyum indeksi değerleri ise, RMSEA=.056, SRMR: .055, RMR= .044, NFI=.91, NNFI= .92, CFI=.92, IFI=.92, RFI=.94, AGFI=.90, GFI=.92 olarak bulunmuştur. Birinci düzey DFA analizinde oluşturulan bu yapısal modelin uyum indekslerinin tamamının iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Birinci düzey DFA analizinde 7 ile 8, 19 ile 20, 21 ile 22 maddeleri arasında modifikasyon önerileri doğrultusunda modifikasyon işlemi yapılmış ve modelin modifikasyonlardan sonra iyi uyum verdiği gözlenmiştir.

Standart çözümlerden sonra faktörler ve maddeler arasındaki t değerlerine bakılmıştır. t değerleri ile ilgili kırmızı ok bulunmamasının tüm maddelerin .05 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir (Seçer, 2013). t değerlerinde kırmızı ok bulunmaması tüm maddelerin .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir. Meydan ve Şeşen (2011) doğrulayıcı faktör analizi uygularken çok boyutlu ölçeklerin mutlaka ikinci düzey çok faktörlü modellerinin de test edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu dört boyutlu modele ilişkin ikinci düzey DFA sonuçları ise, Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği İkinci Düzey DFA Sonuçları

Zorbalıkla Başa çıkma Stratejileri Ölçeğinin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uyum indekslerinin anlamlı olduğu görülmektedir ($X^2= 482,88$, $sd=315$, $p=.00$, $X^2/sd=1.53$). Uyum indeksi değerleri ise, $RMSEA=.058$, $SRMR: .055$, $RMR=.044$, $NFI=.91$, $NNFI= .92$, $CFI=.92$, $IFI=.92$, $RFI=.94$, $AGFI=.90$, $GFI=.92$ olarak bulunmuştur. İkinci düzey DFA analizinde 7 ile 8, 19 ile 20, 21 ile 22 maddeleri arasında modifikasyon önerileri doğrultusunda modifikasyon işlemi yapılmış ve modelin modifikasyonlardan sonra iyi uyum verdiği gözlenmiştir. Birinci düzey ve ikinci düzey DFA'dan elde edilen bulgular doğrultusunda Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin model uyumunun yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Ölçüt Bağımlı Geçerlik

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin ölçüt bağımlı geçerliliğini incelemek için Akademik Stres Ölçeği, Benlik Saygısı Ölçeği ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği arasındaki ilişki incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği Benzer Ölçek Geçerliliğine İlişkin Bulgular

	Çaresizlik	Yardım arama	Sosyal destek a	Kaçınma	Direnme	İyimserlik
1.Akademik stres	.605**	-.356*	-.230*	-.240*	-.400**	1
2. Benlik saygısı	-.530**	.375*	.453**	.457**	.530**	-.350*
SBÇTÖ						
3.Kendine güv.yak.	-.400**	.430**	.485**	.658**	.695**	-.320*
4.İyimser yaklaşım	-.333**	.450**	.478**	.698**	.850**	-.330*
5.Çaresiz yak.	.630**	-.423**	-.356**	-.378**	-.458**	.540**

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

6.Boyun eğici yak.	.647**	-.520**	-.457**	-.458**	-.540**	.510**
7.Sosdes arama	-.430**	.658*	.698**	.540*	.653**	.340*

*p<.05, **p<.01

Tablo 3 incelendiğinde Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin akademik stres, benlik saygısı ve stresle başa çıkma tarzları ölçekleri ile orta ve yüksek düzeyde korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin ölçüt geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

Güvenirlik analizi

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık, iki yarı güvenilirliği ve test-tekrar test güvenilirlik analizleri uygulanmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin İç Tutarlık, İki Yarı Güvenirlik ve Test Tekrar Test Yöntemiyle Hesaplanan Güvenirlik Katsayıları

Boyutlar	İç Tutarlık	İki Yarı Güvenirlik	Test Tekrar Test
Çaresizlik	.83	.82	.84
Yardım arama	.81	.80	.82
Sosyal destek	.85	.82	.83
Kaçınma	.84	.82	.81
Direnme	.85	.84	.83
İyimserlik	.82	.83	.84
Toplam Ölçek	.84	.83	.86

Zorbalıkla Başa çıkma stratejileri ölçeğinin güvenilirlik analizi için yapılan iç tutarlılık, iki yarı ve test tekrar test güvenilirlik işlemlerinin tamamında ölçeğin toplamı ve alt boyutları için elde edilen güvenilirlik katsayılarının iyi düzeyde olduğu ve ölçeğin genelinin ve alt boyutlarının bu haliyle iç tutarlılığa ve güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Ölçek geliştirme ve uyarlama süreçlerinde güvenilirlik katsayısı .70 ve üzerinde olan ölçeklerin güvenilir kabul

edildiği göz önüne alındığında Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin iç tutarlık, iki yarı ve test tekrar test güvenilirlik katsayılarının yeterli olduğu söylenebilir (Landis ve Koch, 1977; Robinson, Shaver, ve Wrightsman, 1991).

Sonuç ve Tartışma

Okullarda zorbalığın önlenmesi ve ortadan kaldırılması açısından mağdurların kullandıkları başa çıkma stratejilerinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Mağdurların sıklıkla kullandığı çaresizlik, boyun eğme ve kaçınma gibi işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerinin (Seçer, 2014; Yöndem ve Totan, 2008) belirlenerek bunların yerine sosyal desteğe başvurma, yardım arama, direnme ve iyimserlik gibi işlevsel başa çıkma stratejilerinin kazandırılması ve bu stratejiler ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerin ele alınması ve önleyici çalışmaların bu doğrultuda yapılmasının, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin başa çıkma becerilerini geliştireceği ön görülmektedir. Ancak Türkiye’de mağdurların başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi sürecinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilirliği olan bir ölçme aracına ulaşamamış ve bu araştırma kapsamında alanda ki bu boşluk giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği geliştirilmiş ve geçerlik-güvenirlik analizleri yapılmıştır.

Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde literatür taraması yapılmış ve oluşturulan madde havuzu alan uzmanlarının görüşüne sunulmuş ardından pilot uygulamalar yapılarak madde uyumları gözden geçirilmiştir. Pilot uygulamalardan sonra ölçeğin faktör yapısını belirlemek için AFA yapılmış ve toplam varyansın % 55.19’ünü açıklayan altı boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Kline (2011) ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında açıklanan varyans oranının en az % 40 olması gerektiğini, Henson ve Roberts (2006) ise, bu oranın en az % 52 ve üzerinde olması gerektiğini belirtmektedirler. Bu doğrultuda araştırma sürecinde açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerler ölçeğin faktör yapısına karar vermek için yeterli olduğu söylenebilir. AFA’dan elde edilen faktör yapısının model uyumu birinci düzey ve ikinci düzey DFA ile incelenmiş ve model uyum indekslerinin yeterli olduğu bulunmuştur ($X^2/sd=1.53$, RMSEA=.058, SRMR: .055, RMR= .044, NFI=.91, NNFI= .92, CFI=.92, IFI=.92, RFI=.94, AGFI=.90, GFI=.92). DFA’dan elde edilen uyum indeks değerleri ölçeğin model uymunun yeterli düzeyde olduğu şeklinde değerlendirilebilir (Marcoulides ve Schumacher, 2001; Schumacher ve

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Lomax, 2004; ve Kline, 2005). Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin model uyumunun belirlenmesinden sonra elde edilen altı faktörlü yapı ilgili literatür ve kuramsal görüşler doğrultusunda *çaresizlik, yardım arama, sosyal desteğe başvurma, kaçınma, direnme ve iyimserlik* şeklinde isimlendirilmiştir.

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek için Akademik Stres Ölçeği, Benlik Saygısı Ölçeği ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgular etkili başa çıkma stratejileri olan yardım arama, sosyal desteğe başvurma, direnme ve iyimserlik alt boyutlarının akademik stres ile negatif yönlü ve anlamlı, benlik saygısı ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin etkili başa çıkma yaklaşımları olan kendine güvenli yaklaşım ile, iyimser yaklaşım ile ve sosyal destek arama yaklaşımı ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu saptanmıştır. Buna karşın etkisiz başa çıkma yaklaşımları olan çaresizlik ve kaçınma stratejilerinin akademik stres ile pozitif yönlü, benlik saygısı ile negatif yönlü ve etkisiz stresle başa çıkma yaklaşımları olan çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgu öğrencilerde benlik saygılarının düşmesinin ve akademik streslerinin artmasının etkisiz başa çıkma stratejilerine daha fazla başvuracakları söylenebilir. Bu nedenle zorbalığın önlenmesi veya ortadan kaldırılması konusunda yapılacak olan çalışmalarda bu bulguların göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin güvenirliliğini belirlemek için iç tutarlık, iki yarı güvenirliliği ve test tekrar test güvenirlilik yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin hem alt boyutlar açısından hem de toplam puan açısından iç tutarlık, iki yarı güvenirliliği ve test-tekrar test güvenirliliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında ölçeklerin güvenilir kabul edilebilmesi için genel olarak .70 ve üzerinde bir güvenirlilik değerine sahip olması beklenir (Fraenkel, Wallend ve Hyun, 2012; Landis ve Koch, 1977; Nunnaly ve Bernstein, 1994; Robinson, Shaver ve Wrightsman, 1991). Elde edilen bulgular doğrultusunda Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin iç tutarlık, iki yarı ve test tekrar test güvenirliliğine sahip olduğu söylenebilir.

Bu araştırmada Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizleri sadece Erzurum'da ki ortaokul ve liselerde öğrenim görmekte olan 13-18 yaşa aralığında bulunan öğrenciler ile yapılmıştır. Dolayısıyla Erzurum dışında ve ilkokul öğrencileri üzerinde ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılamamış olması ölçeğin önemli bir sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve aynı zamanda ilkokul öğrencilerini de kapsayacak şekilde yeniden yapılması önerilebilir. Buna ek olarak ölçeğin zorbalık ve zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenler ile ilişkisinin incelendiği araştırma süreçlerinde kullanılmasının ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulguları güçlendireceği düşünülmektedir. Özellikle ölçüt bağımlı geçerlik için yapılan analizlerde Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği ile akademik stres, benlik saygısı ve stresle başa çıkma tarzları ölçekleri arasında anlamlı ilişkilerin olduğu belirlendiği için bu değişkenlerin ergenlerin Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri üzerindeki olası etkilerinin araştırılması önerilebilir.

Kaynaklar

- Akbulut, Y.**(2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamaları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık
- Andreou, E.** (2000). *Bully/victim problems and their association with psychosocial constructs in 8 to 12 year old Greek school children*. *Aggressive Behavior*, 26, 49-56
- Batsche, G. M. & Knoff, H. M.** (1994). *Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the schools*. *School Psychology Review*, 23(2), 165-174.
- Besag, V.E.** (1995). *Bullies and Victims in Schools. A Guide to Understanding and Management*. Philadelphia: Open University Press.
- Boivin, M. & Hymel, S.** (1997). *Peer experiences and social self-perceptions: A sequential model*. *Development Psychology*, 33(1), 135-145
- Büyüköztürk, Ş.& Çakmak, E.& Akgün, Ö.& Karadeniz, Ş. & Demirel, F.** (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayınları
- Büyüköztürk, Ş.** (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

- Bryman, A. & Cramer, D.** (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Cole, D.A. (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research.* Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55, 1019-1031.
- Coloroso, B.** (2003). *The bully, the bullied, and the bystander: From preschool to high school.* Harper Collins Publishing, <http://books.google.com/books>. Erişim Tarihi: 04.05.2010
- Çankır, Ş.** (2006) *Okullarda zorbalık: türleri, etkileri ve önleme stratejileri.* I. Şiddet ve Okul Sempozyumu, MEB ve Unicef İşbirliği, İstanbul.
- Garrett, A. G.** (2003). *Bullying in American schools.* Jefferson: McFarlandve company, Inc. Publisher
- Goldstein, A. P.** (2002). *The psychology of group aggression.* New York: John WileyveSons Inc.
- Graham, S. & Juvonen, J.** (1998). *Self blame and peer victimization in middle school: An attributional analysis.* Developmental Psychology, 34(3), 587-599.
- Farrington, D. P.** (1993). *Understanding and preventing bullying.* In M. Tonry and N. Morris (Eds.) Crime and justice. Chicago: University of Chicago Press.
- Field, A.** (2009). *Discovering Statistic Using SPSS for Windows.* London: SAGE Publications
- Folkman, S., & Lazarus, R.S.** (1988). *Coping as a mediator of emotion.* Journal of Personality and Sicial Psychology, 54(3), 466-475
- Hu, L. T., & Bentler, P. M.** (1999). *Cutoff criteria for fit indexes in covariance structural analysis: Conventional criteria versus new alternatives.* Structural Equation Modeling, 6(1), 55-65.
- Kline, R.B.** (2011). *An Easy Guide to Factor Analysis.*New York: The Guilford Press
- Landis, J. R., & Koch, G. G.** (1977). *The measurement of observer agreement for categorical data.* Biometrics, 33, 159-174
- Marcoulides, G. & Schumacher, R.**(2001). *New developments and Techniques in structural Equation modeling.* London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers
- Meydan, C.H.& Şeşen, H.** (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları.* Ankara: Detay Yayıncılık
- Milli Eğitim Bakanlığı** (2006). *Eğitim ortamlarında şiddetin önlenmesi ve azaltılması strateji ve eylem planı (2006-2011+).* Ankara: MEB Özel Eğitim ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara
- Morrison, B. E.** (2003). *Regulating Safe School Communities: Being Responsive and Restorative.* Journal of Educational Administration, 41(6), 689-704.

- Pallant, J.** (2001). *SPSS Survival Manual*. Maidenhead, PA: Open University Press
- Pekel, N.** (2004). *Akran Zorbalığı Grupları Arasında Sosyometrik Statü, Yalnızlık ve Akademik Başarı Durumlarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Pişkin, M.** (2002). *Okul zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2(2), 531-562.
- Pişkin, M.** (2003). *Okullarımızda Yaygın Bir Sorun: Akran Zorbalığı*. Yedinci Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildirileri. Malatya: 09-11 Temmuz 2003, Malatya-İnönü Üniversitesi.
- Pişkin, M. & Ayas, T.** (2011). *Lise Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Olaylarının Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Okul Türü Bakımından İncelenmesi*, İlköğretim Online, 102(2), 550 – 568.
- Rigby, K.** (2002). *New Perspectives on Bullying*, London: Jessica Kingsley.
- Rigby, K.** (2003). *Consequences of bullying in schools*. The Canadian Journal of Psychiatry, 48, 583-59
- Robinson, J. P. & Shaver, P. R., & Wrightsman, L. S.** (1991). *Criteria for Scale Selection and Evaluation in Measure of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego: California Academic Press.
- Sharp, S.** (1995). *How much does bullying hurt?* Educational and Child Psychology, 12, 81–88.
- Seçer, İ.** (2013). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Seçer, İ.** (2014). *Akran Zorbalığına Uğrayan Ergenlerin Mağduriyet Algılamaları ve Kullandıkları Başa Çıkma Stratejilerine Grupla Psikolojik Danışmanın Etkisinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum
- Smith, P. K. ve Thompson, D. A.** (1991). *Practical approach to bullying*. London: David Fulton.
- Schriesheim, C.A. & Eisenbach, R.J.** (1995). *An Exploratory and Confirmatory Factor Analytic Investigation of Item Wording Effects on Obtained Factor Structures of Survey Questionnaire Measures*. Journal of Management, 6, 1177-1193.
- Schumacher, R. & Lomax, R.** (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modelling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers

Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

- Sun, J. & Dunne, M.P. & Hou, X. & Xu, A.** (2011) *Educational Stress Scale for Adolescents: Development, Validity, and Reliability with Chinese Students*. Journal of Psychoeducational Assessment, 29(6) 534–546
- Seçer, İ. & Veyis, F. & Gökçen, A.** (2014). *Eğitim Stres Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması*. İlköğretim-Online, 14(1), (Basımda)
- Şahin, N.H. & Durak, A.** (1995). *Stresle Başa çıkma Tarzları Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması*, Türk Psikoloji Dergisi, 10(34): 56-73.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S.** (2001). *Using multivariate statistics*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Tattum, D. P.** (1994). *Bullying in schools*. (Tattum, D. P ve Lane, D. A. Ed.). Staffordshire: Trentham Books Limited.
- Olweus, D.** (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, ve P. Slee (Eds.) *The nature of school bullying. A cross-national perspective*. London and New York: Routledge.
- Olweus, D.** (1999). *The nature of school bullying. Across-national perspective*, London and New York: Routledge.
- Olweus, D.** (2003) *A profile of bullying at school*. Educational Leadership, 60, 12-17.
- Olweus, D.** (1995). *Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention*. Current Directions in Psychological Science, 4, 196-200.
- Olweus, D.** (2005) *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Özen, D. Ş. ve Aktan, T.** (2010). *Bağlanma ve Zorbalık Sisteminde Yer Alma: başa çıkma stratejilerinin aracı rolü*. Türk Psikoloji Dergisi, 25 (65), 101-113
- Uludağlı, N. P. & Uçanok, Z.** (2005). *Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Başarıları ile Sosyometrik Statüye Göre Zorba-Mağdur Davranışı Türleri*, Türk Psikoloji Dergisi, 20(56), 77–92
- Yöndem, Z. & Totan, T.** (2008). *Ergenlerde Zorbalık ve Başetme*. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(35), 28-37